

8. ИЗВЕШТАЈ О РАДУ УСТАНОВА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ ОД ЗЛОУПОТРЕБЕ ДЕЧИЈЕГ РАДА ЗА 2023. ГОДИНУ

Увод

У складу са *Инструкцијом о начину рада установа социјалне заштите за пружање услуга социјалне заштите у заштити деце од злоупотребе дечијег рада* коју су донела два ресорна министарства, Министарство за рад, запошљавање, борачку и социјалну заштиту (бр. 560-00-00255/21-09) и Министарство за бригу о породици и демографију (бр. 560-00-00492/21-01) од 2.06.2021. године, Републички завод за социјалну заштиту иновирао је претходно важећи образац помоћу којег се прикупљају подаци о злоупотреби дечијег рада од центара за социјални рад, али је сачинио И нови образац за прикупљање података од релевантних пружалаца услуга социјалне заштите (центара за породични смештај и усвојење, Прихватилишта¹, Свратишта² и Центра за заштиту жртава трговине људима). Према Инструкцији Завод је у обавези да министарствима овај извештај доставља на годишњем нивоу.

Предмет 8. Извештаја је период 1.01.-31.12.2023. године.

1.1. Центри за социјални рад

1.1.1. Евиденција деце жртава злоупотребе дечијег рада у ЦСР

Током 2023. године евидентирано је укупно **33** новоидентификоване деце жртава злоупотребе дечијег рада, и то 14 дечака и 19 девојчица. **У односу на прошлу годину дошло је до пораста идентификоване појаве злоупотребе дечијег рада, чему су сигурно допринеле обуке свих супервизора у Србији и мало повећана видљивост у медијима, али и даље се може закључити да је ово број деце који не одсликава стварну распрострањеност појаве злоупотребе дечијег рада.**

И даље постоје проблеми који се односе на праћење појаве злоупотребе дечијег рада кроз постојеће базе података, посебно када су у питању већи центри за социјални рад. Наиме, у великом броју случајева када је дете корисник услуга центра за социјални рад по неком другом основу, а злоупотреба дечијег рада је придружени проблем, дете се евидентира на другачији начин, а не као жртва злоупотребе дечијег рада.

Промену у начину евидентирања ове деце не доноси документовање рада центара у програму СОЗИС, иако постоје техничке могућности да се злоупотреба дечијег рада класификује у овом програму као вид насиља над децом.

¹ Само лиценцирани пружаоци ове услуге

² Само лиценцирани пружаоци ове услуге

1.1.2. Најважније карактеристике деце жртве дечијег брака на евиденцији ЦСР

Од укупно идентификоване деце жртава злоупотребе дечијег рада за 5 деце нема података које су националности, 3 је српске националности, а 25 (75,76%) деце су припадници ромске етничке заједнице. Узрост деце жртава:

- 0-2 године 3 девојчице
- 3-5 година 1 дечак и 1 девојчица
- 6-14 година 11 дечака и 13 девојчица
- 15 – 17 година 2 девојчице и 2 дечака

Може се закључити да се и у 2023. години, као и у претходном извештајном периоду³, а то је да је највећа заступљеност злоупотребе дечијег рада идентификована код деце основношколског узраста (6 - 14 година) - 70,6%.

Од 33 деце, у потпуности регулисан грађанско правни статус нема 5 деце, и то: здравствену књижицу нема 3 детета, једно дете нема пријаву пребивалишта и 1 дете нема личну карту. За 7 деце, коју је идентификовало Одељење Стари Град, нема података о њиховом грађанско правном статусу.

Иако је ситуација мало другачија у односу на претходне периоде када су готова сва деца била под родитељским старањем, и сада се наставља тренд да је већина деце (19 или 57,6%) под родитељским старањем; у случају 4 деце планира се али још увек није покренут поступак за лишавање мајке родитељских права, у случају 2 детета центар планира, али још није покренуо поступак за лишавање оца родитељских права, у случају 12 деце центар планира, али још није покренуо поступак за лишење оба родитеља родитељских права и у случају 2 детета покренут је поступак за лишење мајки али поступци нису окончани.

На дан 31.12.2023. године, под старатељском заштитом налазило се 13 деце (10 деце под непосредним старатељством центра, а 3 за старатеља има физичко лице).

Током 2023. године идентификована деца су живела: 15 у потпуним биолошким породицама, 5 деце у једнородитељској породици са мајком, 1 дете у једнородитељској породици са оцем и 5 деце у сродничким породицама.⁴

Што се тиче обухвата деце образовним процесом, 5 деце најмлађег узраста (до 5 година старости) не похађа програм предшколског образовања⁵, 16 деце редовно похађа основну школу, једно дете је средњошколског узраста, али не похађа школу и једно дете похађа средњу школу.

³ Посматрано у односу на 2018. годину, када је РЗСЗ започео прикупљање података о деци жртвама злоупотребе дечијег рада на евиденцији ЦСР

⁴ Међутим, недостају подаци за 7 деце јер једно одељење Градског центра за социјални рад није доставило овај податак.

⁵ Дакле, нити једно дете жртва овог узраста)

1.1.3. Најважније карактеристике родитеља деце жртава злоупотребе дечијег рада на евиденцији ЦСР

Од укупног броја деце, највећи број потиче из породица чији родитељи имају веома низак степен образовања, посебно мајке, односно 5 мајки није похађало основну школу, 10 мајки и 8 очева су са незавршеном основном школом, завршену основну школу има 2 мајке и 3 оца; завршену средњу школу има 2 мајке и 1 отац. **Иако се ради о веома малом броју идентификоване деце, није сасвим јасно да центрима недостају подаци за 14 (42,4%) мајки и 16 (48,5%) очева јер је образовање родитеља значајан податак који може да одреди на који начин са породицом треба радити и које је интервенције потребно предузети ради заштите детета жртве, те се може закључити да су овакве процене непотпуне у смислу прве фазе стручног поступка у центру за социјални рад.**

Од укупног броја жртава злоупотребе дечијег рада само двоје деце потиче из породице која остварује приход из радног односа. **Већина деце живи у породицама које су корисници неких социјалних новчаних давања (новчана социјална помоћ, једнократна новчана давања, дечији додатак) што јасно указује да се ради о веома сиромашним породицама.** Чак петоро деце потиче из породица које немају никакве приходе. Највише забрињава податак да центри немају податке о материјалном статусу деце која су идентификована као жртве злоупотребе дечијег рада (случај 20 мајки и 16 очева), а посебан проблем представља недостајући податак о врсти прихода коју остварује један старатељ. У питање се доводи комплетна старатељска заштита конкретног детета јер без овог податка упитно је целокупно преиспитивање подобности старатеља.

1.1.4. Опасне околности, послови и делатности којима су деца била изложена

Према врсти штетности, 16 деце је било изложено неповољним климатским или микроклиматским факторима (висока или ниска температура, висока влажност и др.), 6 деце је радило уз тешке психичке и физичке напоре. У овом извештајном периоду 11 деце је радило у опасним околностима: 9 деце млађе од 15 година радило је ван места пребивалишта, једно дете је радило прековремено и једно дете је рад обављало у нефизиолошком положају тела.

И у овом извештајном периоду центри за социјални рад у највећој мери међу децом жртвама злоупотребе њиховог рада препознају рад на улици. Од укупно 33 идентификоване деце жртава, у просјачењу је евидентирано 25 деце (75,7%) и 3 детета су се бавила продајом неких ситних производа на улици. Веома је индикативно да није забележен нити један случај сакупљања секундарних сировина, као ни певања на улици и у градском превозу и прања шофершајбни на раскрсницама, иако смо свакодневно сведоци да су деца и на овај начин ангажована за прикупљање новца.

И даље нема идентификоване деце за рад у области пољопривреде и сточарства, а потпуно је јасно да деца раде у овим делатностима, посебно у области руковања опасним машинама, уз опасности које носи изложеност различитим хемијским

штетностима (пестициди), али овај рад остаје и даље ван радара оних који би могли предузети неке кораке у заштити деце.

1.1.5. Поступање центара за социјални рад као органа старатељства у ситуацији злоупотребе дечијег рада

Као подносиоци пријаве у центрима за социјални рад најчешће се и даље појављује полиција (у 18 случајева), у 10 случајева пријаву је извршио Центар за заштиту жртава трговине људима, што јасно указује на умешаност криминала у област злоупотребе дечијег рада, и то се, пре свега, односи на просјачење. У 5 случајева пријаву је поднела школа, што улива наду да ће ова појава ипак постати видљивија, јер васпитно образовне установе прве могу да уоче потребу да се дете заштитити од последица неадекватног рада. И даље пријаве не стижу од комуналне милиција, што представља податак од значаја за размишљање ако имамо у виду да је највећи број идентификоване деце жртава злоупотребе дечијег рада затечено у прошњи. Али и без ових података је из свакодневног искуства видљиво колико деце је изложено прошњи. И даље нема пријава здравствених служби, инспекције рада, здравствених медијаторки, али је 1 пријава упућена од стране педагошког асистента. Комшије и пријатељи су пријавили случај 2 детета, 1 пријава је била анонимна.

Намеће се закључак да тема злоупотребе дечијег рада још увек није у довољној мери дошла до стручне, али ни до шире јавности.

Као починиоци злоупотребе дечијег рада у највећем броју случајева (19) се појављују родитељи, затим у 9 случајева ради се о сродницима, у 3 случаја то су познаници и у 5 случајева починилац није познат. Управо ови подаци указују да интервенције центра за социјални рад морају бити усмерене на целу породицу и да је углавном индикована нека од мера породично правне заштите.

Такође, није до краја јасан податак да се старатељи појављују као починиоци овог вида насиља над децом. Имајући у виду да је процедура за примену мере старатељске заштите сложена, захтева континуирану контролу и преиспитивање, може се претпоставити да оваква врста злоупотребе деце долази од стране неформалних старатеља који нису процедуру прошли у надлежном органу старатељства, већ кроз неке неформалне унутарпородичне договоре.

Што се тиче степена приоритета након пријаве о злоупотреби дечијег рада, центри за социјални рад су у 18 случајева (54,5%) спровели неодложну интервенцију (центар је реаговао у року од 24 сата), хитно поступање спроведено је у 5 случаја (почетна процена започета је у року од 72 сата). Одређивање степена „неодложно“ и „хитно“ у свих 23 случаја говори да је ризик по безбедност ове деце био висок, као и тежина околности у којима су се деца налазила, те је било неопходно брзо реаговати и осигурати њихову безбедност. Овај податак указује да су деца изложена злоупотреби рада или недозвољеном раду захтевала висок и ефикасан степен заштите, што захтева додатно усмеравање пажње стручњака за ову тему.

Ради бољег разумевања на који начин се реализује заштита деце жртава злоупотребе дечијег рада, од центара за социјални рад је затражено да наброје мере породично правне заштите које су применили у заштити ове деце. Превентивни надзор примењен је у 8 случајева, у случају 3 детета примењен је корективни надзор, у односу на 4 родитеља покренут је поступак за лишавање родитељских права, у 1 случају центар је покренуо кривични поступак против родитеља. Ако се има у виду да је од 33 детета жртве дечијег рада 15 деце измештено из породица, јасно је да можемо говорити о озбиљној угрожености деце изложене овом виду насиља као и о одговорности родитеља и њиховој злоупотреби родитељских права.

Током рада на заштити деце која су измештена из својих породица (15), једно дете је смештено у сродничку породицу, 6 деце је смештено у хранитељску породицу, у установе социјалне заштите смештено је 6 деце, једно је смештено у прихватилиште за жртве насиља и једно у прихватилиште за жртве трговине људима.

Када се анализира ситуација деце жртава злоупотребе дечијег рада може се закључити да су 14 деце или њихових породица већ било познато центру за социјални рад и пре него што су центри уочили проблем укључености детета у неадекватне облике рада. **Дакле, јасно је да рад ове деце представља придружени проблем некој другој тешкоћи или вишеструким тешкоћама због којих дете или породица већ користе услуге центра. У прилог томе иде чињеница да су у 2023. години сва идентификована деца и њихове породице корисници новчане социјалне помоћи и других социјалних давања која се користе преко центра.**

Поред материјалних давања 7 деце је центру познато и као починиоци кривичног дела, 5 деце због непохађања школе, 8 деце као корисници различитих других услуга социјалне заштите. **У суштини, сиромаштво је присутно у сваком конкретном случају, о чему говоре подаци да су све породице били корисници новчане социјалне помоћи.**

Ови подаци такође` указују да центри не уочавају правовремено ризике од злоупотребе дечијег рада што би омогућило ефикаснији саветодавни рад са породицом и примену мање сложених интервенција, а да се на извору информација о злоупотреби дечијег рада или о ризику од овог вида насиља, налазе стручни радници задужени за утврђивање испуњености услова за остваривање новчане социјалне помоћи.

Од посебног значаја је шира јавност која сведочи тешким животним причама ове деце и требало би да буде значајан ресурс од којег ће долазити пријаве надлежним институцијама и на тај начин извршити притисак да ова деца буду препозната, што је услов и да добију подршку и адекватну помоћ.

Током рада са дететом и породицом центар је од релевантних институција сарађивао у највећем броју случајева са полицијом (у случају 28 деце), са школом у 11 случајева, са установом за смештај деце у случају 18 деце, са здравственим установама за 7 деце, са НВО у 1 случају, са Центром за заштиту жртава трговине људима за 14 деце.

Кроз директан рад са стручним радницима центара за социјални рад (супервизори, водитељи случаја) у периоду од 2019. до 2023. године током екстерне супервизије, на реализованим обукама⁶, кроз разне фокус групе и кроз стручну подршку у појединачним предметима дошло се до сазнања да се у много случајева (далеко више од пријављених) дете не приказује као жртва злоупотребе дечијег рада јер **центри немају решења за ову врсту проблема, као и за многе друге који су им допали у надлежност. Наиме, не постоје специјализоване услуге, врсте подршке нити детету, нити породици, расположиве мере су врло опште и не могу да доведу до потребних исхода, односно до промене у животу детета.**

На пример мере породично правне заштите као што је старатељство и поступци који се тичу родитељских права тешко могу да утичу на спречавање злоупотребе дечијег рада, а за примену превентивног и корективног надзора над вршењем родитељских права који би дали ефекат када би се спроводили плански и у пуној мери - не постоје потребни ресурси (довољан број компетентних стручњака са специјализованим вештинама за рад са овом групацијом корисника).

1.2. Центар за заштиту жртава трговине људима

За овај извештајни период своје податке доставио је и Центар за заштиту жртава трговине људима. Током 2023. године идентификовано је 7 деце која су жртве трговине људима кроз радну експлоатацију, и то 2 дечака и 1 девојчица узраста 6 до 14 година и 4 девојчице узраста 15 до 17 година. Међутим, подаци се не могу у потпуности анализирати због неконзистентности укупног броја деце са којима је ова институција радила током прошле године.

Свих 7 деце су деца под родитељским старањем, а након идентификације детета као жртве трговине људима 3 детета су се вратила у своју биолошку породицу, а остала деца се налазе на алтернативном смештају у установама и хранитељским породицама.

Као одговорне особе за злоупотребу детета појављују се родитељи у 4 случаја, сродници у 1 случају и познаници у 2 случаја.

У свих 7 случајева, као најчешће активности ова институција наводи сарадњу са полицијом и тужилашвом, као и са надлежним центром за социјални рад - што је потпуно очекивано обзиром на надлежност Центра.

1.3. Центар за породични смештај и усвојење

Центри за породични смештај и усвојење идентификовали су 13 деце која су пре доласка на породични смештај била жртве злоупотребе дечијег рада: 1 дечака и 3 девојчице узраста 3 – 5 година, и 2 дечака и 7 девојчица узраста 6 – 14 година. Од укупно смештене деце, 9 долази из биолошке породице, а 4 детета су само променила хранитељску

⁶ Сви центри су били обухваћени акредитованом обуком о злоупотреби рада деце и улози центара у њиховој заштити

породицу. **Свих 13 деце су деца ромске националне припадности.** Из урбане средине потиче 10 деце.

Што се тиче психофизичког статуса детета, 10 деце нема никакав интелектуални, здравствени или емоционални проблем.

Од смештене деце, 9 је укључено у основношколско образовање и једно дете у предшколско образовање, док 3 детета нису укључена иако су предшколског узраста.

Деца се налазе на смештају где су 6 хранитељица завршиле основну школу (и 4 хранитеља), 4 хранитељице (и 9 хранитеља) су завршиле средњу школу, а више или високо образовање имају 3 хранитељице.

Сва идентификована деца су била у прошњи, а од њих двоје деце је поред прошње сакупљало и секундарне сировине.

Све информације о деци и њиховој изложености опасном неадекватном раду добијене су од надлежних упутних центара за социјални рад.

Од интервенција стручни радници су применили информисање, едукацију хранитеља и детета, саветодавни рад и укључивање мера подршке за дете и породицу.

1.4. Прихватилишта за децу и младе

Податке за овај извештајни период доставили су лиценцирани пружаоци услуге прихватилиште за децу и младе из Београда и Крагујевца⁷. Потребно је напоменути да РЗСЗ прикупља податке само од пружалаца услуге који поседују лиценцу, те је ове податке потребно посматрати са резервом - потпуно је извесно да се у нелиценцираним прихватилиштима налазе деца која су била изложена злоупотреби дечијег рада, посебно прошњи (нпр. Прихватилиште при Центру за социјални рад Нови Сад).

Дакле у поменута два прихватилишта боравило је 6 деце, 2 дечака и 3 девојчице узраста 6 до 14 година и један дечак узраста 15 до 17 година.

Свих шесторо деце смештено је у прихватилиште из биолошке породице.

Само једно дете има интелектуалне тешкоће, а остала деца су без развојних и здравствених проблема.

Током смештаја у прихватилиште 4 детета похађају основну школу, један дечак је средњошколског узраста, али не похађа средњу школу а једна девојчица узраста од 6 до 14 година никада није била укључена у образовни процес.

Двоје деце су ромске националне припадности, а за 4 детета пружалац услуге нема податке.

⁷ Треће лиценцирано прихватилиште за децу и младе - из Ниша, није имало децу жртве злоупотребе дечијег рада на својој евиденцији у 2023. години

Већина деце (5), 2 дечака и 3 девојчице узраста 6 до 14 година је било изложено прошњи, али је интересантан податак да је идентификован један дечак узраста 15 до 17 година који је радио са опасним машинама на пословима сечења дрвета. Може се претпоставити да дете није смештено у прихватилиште због злоупотребе дечијег рада, већ су вероватно постојали и други разлози, али је охрабрујуће да је проблем неадекватног рада препознат, што омогућава да стручњаци са овим дететом раде и на овом проблему.

У свим случајевима родитељи су одговорни за излагање детета злоупотреби његовог рада.

Поред стандардног пакета интервенција које се односе на обезбеђивање доступности здравствене заштите и укључивања у образовни процес, само двоје деце је добило неку врсту психосоцијалне подршке.

1.5. Свратиште

Од три лиценцирана пружаоца локалне услуге свратиште, само Центар за интеграцију младих Нови Београд и Звездара је током 2023. године евидентирао 6 деце жртва злоупотребе дечијег рада, 2 дечака и 4 девојчице узраста од 5 до 14 година.

Сва деца имају оба родитеља, ромске су националне припадности и сва су укључена у образовни процес, односно 3 детета похађају редовну основну школу, а 3 детета похађају школу за основно образовање одраслих.

За сво шесторо деце пружаоци услуге наводе да су родитељи одговорни за злоупотребу њиховог рада.

Троје деце млађе од 15 година радило је ван места пребивалишта. Свих шесторо деце је било у просјачењу, а 3 детета су поред просјачења радила на саобраћајницама и / или на пумпама перући шофершајбне.

Што се тиче интервенција, пружаоци су за сво шесторо деце обезбедили читав сет активности који имају на располагању (обезбеђивање obroка, обуће и гардеробе, услова за одржавање личне хигијене, посредовање у обезбеђивању доступности здравствене и социјалне заштите, психосоцијалну подршку и подршка у обезбеђивању доступности образовања.

Интересантно је да пружаоци услуге свратиште дају податак да су за сво шесторо деце доставили информације надлежним центрима за социјални рад, а са друге стране центри за социјални рад не наводе нити у једном случају свратишта, нити као извор информација о злоупотреби детета за рад, нити као сараднике у заштити деце коју имају на својој евиденцији као жртве овог вида насиља.

Закључак

На основу података које су доставили релевантни пружаоци услуга у систему социјалне заштите може се закључити да је већина деце основношколског узраста и сва потичу из сиромашних породица које су од раније познате центрима за социјални рад. Већина је

ромске националне припадности, родитељи су ниског образовног нивоа. Такође, у највећем броју случајева родитељи су одговорни за злоупотребу дечијег рада. Уочава се недовољна комуникација пружалаца услуга са надлежним центром за социјални рад (нпр. Свратиште).

Када су у питању центри за социјални рад могуће је закључити следеће:

У односу на прошлу годину дошло је до пораста идентификоване појаве злоупотребе дечијег рада, чему су сигурно допринеле обуке свих супервизора у Србији и мало повећана видљивост у медијима, али и даље се може закључити да је ово број деце који не одсликава стварну распрострањеност појаве злоупотребе дечијег рада.

Већина деце живи у породицама које су корисници неких социјалних новчаних давања (новчана социјална помоћ, једнократна новчана давања, дечији додатак) што јасно указује да се ради о веома сиромашним породицама.

И у овом извештајном периоду центри за социјални рад у највећој мери међу децом жртвама злоупотребе њиховог рада препознају рад на улици (посебно прошњу).

И даље нема идентификоване деце за рад у области пољопривреде и сточарства, а потпуно је јасно да деца раде у овим делатностима, посебно у области руковања опасним машинама, уз опасности које носи изложеност различитим хемијским штетностима (пестициди), али овај рад остаје и даље ван радара оних који би могли предузети неке кораке у заштити деце.

Да би дете добило адекватну заштиту, потребно је препознати које све потребе има и који све фактори га онемогућавају да се развија и остварује сва своја права. Злоупотреба дечијег рада није изолована појава која погађа дете и није једини разлог због којег је дете корисник услуга центра за социјални рад, али, ако је присутна, синергијски делује са свим другим проблемима. Да би заштита детета била потпуна и ефикасна, потребно је интервенисати и на пољу заштите детета од непримереног и неадекватног рада. Посебно се намеће питање међусобних начина, облика и процедура за сарадњу у овој области између центара за социјални рад, полиције, комуналне милиције, образовних институција, здравствених медијаторки, организација цивилног друштва, медија.

Центри немају адекватно решења за ову врсту проблема, као и за многе друге који су им допали у надлежност. Наиме, не постоје специјализоване услуге, врсте подршке нити детету, нити породици, расположиве мере су врло опште и не могу да доведу до потребних исхода, односно до промене у животу детета.

Такође, подаци указују да је унапређење немогуће без сарадње са осталим системима и релевантним партнерима.

ПРЕПОРУКЕ:

1. Потребно је дефинисати процедуре и донети протоколе за заштиту деце која раде на улици у свим већим градовима који имају ову појаву.

2. Обзиром да се од идентификоване деце 76% (а ни ово није прави број) деце бавило просјачењем потребно је унапредити информисаност, свих запослених стручњака у релевантним / одговорним институцијама
3. Поред информисаности потребно је унапредити институционалне капацитете
4. Потребно је унапредити евиденцију центара за социјални рад која би омогућила прикупљање података на појединачном случају детета жртве злоупотребе дечијег рада (унапређење СОЗИС-а)
5. Потребно је унапредити, али и креирати нове услуге које би могле да одговоре на потребе деце жртава злоупотребе дечијег рада
6. Услуга породични сарадник спада у услугу која би значајно допринела препознавању ризика од злоупотребе дечијег рада, али и одговорила на потребе деце жртава, али код реализације плана у случајевима изреченог корективног надзора над вршењем родитељских права. Ова услуга је пилотирана, урађен је нацрт стандарда, али је неопходно одговарајућим нормативним актима увести је у систем.
7. У оквиру унапређења заштите деце у хранитељским породицама од злоупотребе рада потребно је реализовати обуке за стручњаке у центрима за породични смештај и усвојење, као и да обуке за припрему хранитеља садрже неопходне информације које се тичу дечијег рада;
8. Број идентификоване деце је и даље мали у односу на стварну ситуацију (сам број деце која раде на улици указује да нису препозната у довољној мери као жртве), што указује на потребу унапређења начина идентификације ове деце. Први корак у томе је пријава ове деце институцијама које имају механизам за њихову заштиту. Дакле, шира јавност мора бити упозната на који начин се може овој деци помоћи и које су то институције које им и на који начин могу помоћи.

Извештај сачинила

Сања Кљајић